

*Вадим Ігорович МЕНЖУЛІН,
доцент, докторант кафедри філософії та релігієзнавства
Національного університету «Києво-Могилянська академія»,
кандидат філософських наук (Київ)*

БІОГРАФІЯ ФІЛОСОФА ПІСЛЯ «СМЕРТІ АВТОРА»: ВИПАДОК ФУКО

Автор аналізує окремі вузлові аспекти постаті та спадщини видатного французького філософа ХХ ст. Мішеля Фуко. Увагу зосереджено на загрозах, які несла біографістиці теза про «смерть автора» Ролана Барта. Доводиться, що дана теза застерігає біографа від спрощеного витлумачення образу свого героя, а не усуває біографічний аспект з історико-філософського дослідження. На прикладі долі Мішеля Фуко простежено властиву біографіям багатьох філософів парадоксальну взаємозалежність між ступенем їх особистого прагнення до виходу за межі власної суб'єктивності та ступенем об'єктивного інтересом соціуму до неї.

Ключові слова: Мішель Фуко, Ролан Барт, біографістика, історія філософії, «смерть автора».

The author analyses some focal aspects of the personality and heritage of the outstanding French philosopher of the XXth century, Michel Foucault. Special attention is devoted to the threats to the biographical research from the «death of the author» thesis proposed by the Foucault's conceptual supporter Roland Barthes. It is made evident that in fact the thesis of the «death of the author» does not eliminate biographical aspect from the history of philosophy, but rather warns a biographer against such widespread error as a reductive, one-sided interpretation of the object of the research. Foucault made numerous theoretical assertions and practical steps in order to exclude the possibility of the biographical look at him. However, the interest to his personality has not been fading for decades. In this aspect his path is one of the striking examples of the fundamental paradox, which is immanent to the biographies of many true philosophers: they try to transcend the limits of their own subjectivity as much as they can, and because of that they obtain a rare privilege — the interest to their own subjectivity from the others.

Keywords: Foucault, Barthes, biographistics, biography of philosopher, death of the author.

Автор анализирует отдельные узловые аспекты личности и наследия выдающегося французского философа ХХ ст. Мишеля Фуко. Внимание сосредоточено на угрозах, которые нес биографистике тезис о «смерти автора» Ролана Барта. Доказывается, что данный тезис предостерегает биографа от упрощенного истолкования образа своего героя, а не устраняет биографический аспект из историко-философского исследования. На примере судьбы Мишеля Фуко прослежено присущую биографиям многих философов парадоксальную взаимозависимость между степенью их личного стремления к выходу за границы собственной субъективности и степенью объективного интереса социума к ней.

Ключевые слова: Мишель Фуко, Ролан Барт, биографистика, история философии, «смерть автора».

Мода на структуралізм, що охопила інтелектуальний світ у 1960-ті рр., стала дуже важким випробуванням для історико-філософської біографістики. Лінія на десуб'єктивізацію знання та мислення, яку тим чи іншим чином проводили майже всі основні виразники структуралістських чи близьких до структуралізму умонастроїв [8, с. 227], кидала серйозний виклик як людиномірній філософії загалом, так і природному для останньої зближенню філософії та біографії. Однак, як ми спробуємо показати, загроза, яку ніс біографізму структуралізм, не була смертельною. Навпаки, на нашу думку, випробування структуралізмом вилікувало біографізм від окремих давніх істотних вад і таким чином зробило його лише сильнішим.

Дуже показовою ілюстрацією того, що стосунки між структуралізмом і біографізмом є далеко не такими безнадійними, як здається на перший погляд, може служити постать і спадщина Мішеля Фуко. Сам філософ неодноразово давав зрозуміти, що не хотів би, щоб його вважали структуралістом у строгому розумінні слова [14, с. 42; 15, с. 206], натомість зволів би, щоб цим титулом нагородили когось іншого [8, с. 227]. До того, що для М. Фуко взагалі були дуже характерні такого роду акти «розототожнення», ми ще повернемося, а зараз достатньо зазначити, що в його працях, навіть якщо він і не був строгим структуралістом, можна знайти багато потужних аргументів проти людиномірності філософії і, відповідно, біографізації її історії. Так, у відомій праці «Слова та речі», що вийшла 1966 р. (час, коли близькість філософа до структуралізму була найбільшою), Фуко говорив про небезпечність «антропологізації» знання (передбачає також його «психологізацію» та «соціологізацію») [13, с. 368], аргументуючи це тим, що поняття «людина» є химеричним винаходом [13, с. 36], який заважає вивченню надіндивідуальних дискурсивних єдностей. У цій роботі він не тільки висловив наполегливе бажання почати мислити в порожньому просторі, де цієї «химери» більше не буде [13, с. 362], а й поручився за те, що «антропологічний сон» (так називається окремих підрозділ книжки [13, с. 361–363]), в який впали науки та філософія в ХІХ ст., обов'язково закінчиться, і тоді людина зникне — так само, як зникає обличчя, що його хтось накреслив на прибережному піску [13, с. 404].

Та, мабуть, найбільш адресним і жорстким ударом по такому специфічному вияву «антропологізації» знання, як вивчення його біографічних складових, стала не стільки «смерть людини», проголошена в «Словах і речах», скільки її логічне продовження у вигляді тези про «смерть автора», сформульована 1968 р. іншим впливовим учасником структуралістського та постструктуралістського рухів — Р. Бартом [1]. У випадку із біографіями філософів наста-

нова на десуб'єктивізацію знання та мислення, будучи підкріплена таким яскравим лозунгом, як «смерть автора», набувала абсолютної руйнівної сили. Справді, якщо авторство того чи іншого твору більше не має значення, то яким після цього буде зміст біографії філософа, і чи буде взагалі в ній хоча б якийсь сенс, окрім анекдотичного? Що залишиться від біографії мислителя, якщо ми абсолютно буквально сприймемо пораду М. Фуко (дану ним в одному з останніх інтерв'ю), читати кожную книжку заради неї самої та взагалі прийняти закон, який би офіційно забороняв двічі використовувати ім'я автора, гарантуючи тим самим право на анонімність творів [4, с. 330]? Якщо ми визнаємо, що існують лише тексти, жоден із яких не скріплений хоча б із одним іншим текстом певною життєвою континуальністю їх автора, не буде потреби навіть у дослідженні суто інтелектуальної еволюції людей, котрі писали ці тексти, на кажучи вже про ті аспекти їх життя, які не були прямо пов'язані із процесом письма.

Не зважаючи на те, що такого роду розмисли набули популярності досить давно, ефект від них виявився не тільки надзвичайно сильним, а й довготривалим. Так, автор біографії С. Кієркегора, що вийшла вже у ХХІ ст., на самому початку свого дослідження висловив побоювання, що, згідно Р. Барта, М. Фуко та їх послідовників, він би мусив повністю забути будь-які події з життя свого героя та зосередитися винятково на текстах, але наважився цього не робити, довірившись простій інтуїції здорового глузду [17, с. IX, XI]. Однак, на нашу думку, окрім «інтуїції здорового глузду», мають бути і інші, більш вагомні докази того, що «смерть автора» не веде до смерті його біографії. З цією метою ми спробуємо уважніше придивитися до позиції, що її займав з цього питання М. Фуко (щодо аналізу та критики антибіографізму Р. Барта див., напр.: [16, с. 23; 18, с. 145–180]).

Приблизно за рік після виходу статті Р. Барта, в якій була проголошена «смерть автора», М. Фуко, визнаючи щільний зв'язок цієї тези із власними побудовами, виступив на засіданні Французького філософського товариства із доповіддю, присвяченою безпосередньо питанню «Що таке автор?» [14]. Свій виступ він розпочав із визнання правомірності зауваження окремих читачів «Слів і речей», які помітили, що навіть у цьому тексті, не зважаючи на весь його надіндивідуалістичний пафос, можна зустріти посилення на тих чи інших авторів [14, с. 11–12]. Слідуючи духу «Слів та речей», ці посилення, здавалося би, варто було визнати такими, що вкралися в букву праці лише як рудименти старих традицій інтелектуального письма. Однак замість цього М. Фуко заявив, що поняття автора являє собою важливий момент в історії літератури, науки та фі-

лософії [14, с. 12], а думку, згідно якої він виступив із запереченням його існування, кваліфікував як непорозуміння, яке бажано подолати [14, с. 42]. Говорячи про можливість появи культури, в якій дискурси могли б взагалі обійтися без функції автора, М. Фуко обмежився припущенням, що таку культуру можна уявити [14, с. 40]. Більше того, він визнав, що такі дискурси, як, скажімо, психоаналіз або марксизм, самі створені певними авторами — Фрейдом і Марксом відповідно [14, с. 31], причому перегляд уявлень стосовно їх авторських позицій неминуче призведе до змін у започаткованих ними дискурсах [14, с. 37]. Інша справа, що залежно від того, про дискурс якого типу йдеться, ступінь значущості імені автора може істотно варіюватися. Так, в межах абсолютно формалізованих дискурсів, на побудову яких була налаштована класична наука Нового часу (зразком для якої була математика), авторство принципового значення не має, однак у дискурсах, що не дістали повної формалізації, філософ помітив більш складну картину. З одного боку, він зазначив, що в таких дискурсах посилення на ім'я автора нерідко використовується в якості аргумента від авторитету («це сказав такий-то авторитетний автор»), однак, як нам здається, досить наївно охарактеризував це явище як майже віджилу свій вік форму маскування спірних дискурсів під остаточно доведені [14, с. 24–25]. З іншого боку, він цілком ґрунтовно зазначив, що за допомогою імені автора реалізується така актуальна функція гуманітарного знання, як класифікація текстів, їх угруповання, розрізнення та протиставлення [14, с. 21]. Ілюструючи наявність тенденції до анігіляції автора у сучасному йому гуманітарному дискурсі, М. Фуко послався на вислів С. Беккета [14, с. 13], тобто представника на той момент ультрамодного, однак із огляду на всю попередню та подальшу історію — досить екзотичного напрямку мистецтва, як абсурдизм. Водночас, звернувшись до класики, скажімо, до творчості В. Шекспіра, М. Фуко визнав, що ім'я автора має велике значення, а в якості особливо виразного прикладу цієї значущості послався на разючі наслідки, які б викликало прийняття гіпотези, згідно якої В. Шекспір був автором не тільки тих творів, які традиційно йому приписуються, а й тих, автором яких прийнято вважати філософа Ф. Бекона [14, с. 19].

На наш погляд, розвитку біографістики зовсім не vadять, а, навпаки, дуже сприяють принципові зауваження, що їх адресує автор доповіді «Що таке автор?» тим, хто сприймає автора як абсолютно об'єктивну та безперервну реальність, оминаючи увагою функціональну та конструктивну природу цього феномену. Показавши, що автор є складною функцією, тобто конструюється за правилами, які за різних умов можуть істотно різнитися, М. Фуко спростовував

не саме це поняття, а його самовпевнене та нерозбірливе застосування. Як нам здається, філософ цілком мав рацію, постаючи проти такої поширеної, але хибної практики, коли все, що написано тим чи іншим автором, підганяється, редукується під певні припущення стосовно його «глибинної» суті або, скажімо, остаточно визначеного «фундаментального проекту» [14, с. 25–28], адже ці припущення нерідко бувають досить однобокими та суб'єктивними.

У лекції «Порядок дискурсу», що була прочитана 1970 р., М. Фуко розвинув це застереження, заявивши, що всім тим, хто підступається до аналізу певних творів із уже сформованим образом їх автора, слід мати на увазі, що сам автор у процесі роботи над своїми творами може змінюватися, ставати іншим [12, с. 64]. Безумовно, одним із об'єктів цієї критики було Сартрове поняття «фундаментального проекту», однак, йшлося не стільки про абсолютне заперечення останнього, скільки про застереження від його некритичного, фундаменталістського використання.

Більше того, з погляду історико-філософської біографістики це застереження є надзвичайно цінним не лише в загально-теоретичному плані, а й як свого роду само-зізнання М. Фуко, яке допомагає зрозуміти, чому саме він прославився як один із найрішучіших проблематизаторів і критиків понять «автор» і «фундаментальний проект». Як нам здається, всіляко демонструючи складність, багатшаровість і мінливість функції автора, філософ мав на увазі, далеко не в останню чергу, самого себе. Адже він, як мало хто з його сучасників і попередників, прагнув уникнути ситуації, коли його можна буде трактувати як щось стале й остаточно визначене. Не випадково, Ж. Дюмезіль, один із найближчих знайомих М. Фуко, охарактеризував останнього як майже невловиму істоту, що носила маски, постійно змінювала [15, с. 15]. У вступі до «Археології знання» (книжки, що розвивала стратегію, започатковану в «Словах і речах» і була опублікована незабаром після прочитання доповіді «Що таке автор?») М. Фуко дуже красномовно передав своє ставлення до власної ідентичності як автора: «Безперечно, не один я пишу так, щоб не мати більше свого обличчя. Не запитуйте в мене, хто я є, і не кажіть мені, щоб я залишався тим самим: це мораль громадянського стану, вона володарить нашими паперами. Хай вона дасть нам спокій, коли ми пишемо» [6, с. 29].

Чому Фуко більше не хотів мати свого обличчя, чому він постійно одягав маски, хто або що так сильно непокоїло його, коли заходила мова про те, ким він є? Чому, коли до нього прийшли два американські дослідники, щоб писали про нього книжку, вчений заявив, що прийшли його кати [15, с. 346]? Чому він, подібно злочинцю, знищував майже всі сліди своєї проміжної роботи над текста-

ми, а в своєму заповіті наклав заборону на будь-які посмертні публікації [4, с. 331]? Здавалося б, пояснення всіх цих маскувань і знеособлень лежить на поверхні, оскільки особиста біографія громадянина на ім'я Мішель Фуко дає багато підстав для спекуляцій у тому дусі, що його бажання втекти від будь-яких ідентифікацій, його справжня «пристрасть до розототожнення» [4, с. 329] були породжені глибоким особистим конфліктом філософа з мораллю громадянського стану його епохи. Просто-таки напрошується гадка, що не тільки цей аспект, а й вся творчість М. Фуко були зумовлені його нетрадиційною сексуальною орієнтацією. Однак, як справедливо зазначає один із найавторитетніших біографів філософа (Д. Ерібон), низька вартість такого пояснення стане очевидною, як тільки ми згадаємо те, як висміював вульгарно-марксистське «пояснення» творчості Поля Валері Ж.-П. Сартр. Так само як, згідно Сартру, теза «Поль Валері – дрібний буржуа» ніяк не проясняє, чому решта дрібних буржуа не стали Полями Валері, так і теза «Мішель Фуко – гомосексуаліст», згідно Ерібону, нічого не дає для розуміння, чому саме М. Фуко, на відміну від інших гомосексуалістів, став автором «Археології знання» та багатьох інших оригінальних творів [15, с. 19]. Варта увага думка цього самого біографа (яка, до речі, дуже резонує з регресивно-прогресивним методом, розробленим Сартром), що у випадку із М. Фуко найважливішим є те, як він не загруз у різноманітних індивідуальних і соціальних детермінаціях (таких, скажімо, як його нетрадиційна сексуальна орієнтація), а, навпаки, трансформував їх в унікальний життєво-інтелектуальний проект, який, зокрема, передбачав іронічне ставлення до власної ідентичності, проблематизацію власного обличчя та авторства [15, с. 19]. До речі, за словами іншого знавця цієї теми, подібний підхід «вигідно видрізняє її [біографію Фуко, що її написав Ерібон] серед інших, більш пізніх біографій французького мислителя, в яких часто смакуються різні подробиці «зворотної сторони» життя філософа» [5, с. 10].

Настанова на невловимість, нехай навіть вона й мала гомосексуальність в якості однієї з своїх каузальних детермінант, не стала у випадку з М. Фуко винятково реактивним утворенням. Цільові, перспективістські складові його «невловимості», як нам здається, найкраще за все розкриваються через концепції «дисциплінарного суспільства», «дисциплінарної матриці влади» та «дисциплінарного примусу», що розвивалися ним у роботі «Наглядати та карати: народження в'язниці». Там, зокрема, говориться, що в традиційних суспільствах, зокрема, у Середньовіччі, індивідуальна історіографія робила з індивіда героя, тоді як в епоху Просвітництва починають діяти спеціальні дисциплінарні процедури знання,

що об'єктивують та уніфікують життя індивідів із метою зробити останніх зручними об'єктами для владних маніпуляцій [11, с. 279–280]. Як нам здається, М. Фуко зробив все для того, щоб його власне життя не можна було втиснути в жодну «дисциплінарну матрицю», чим істотно посприяв актуалізації біографічного письма, героєм котрого є неповторна особистість, самотній автор текстів і життя. Адже, бажаючи бути невловимим для будь-якого нагляду, зокрема, й з боку біографів, філософ постійно здійснював із своїми думками та життям свого роду експерименти із самозмінювання [2, с. 535], реалізовував на практиці заклик поета Р. Шара розвивати свою законну несхожість [15, с. 14–15], чим, хотів того чи ні, істотно сприяв конституюванню себе як неповторного автора та творця екстраординарної біографії.

Поширенню образу Фуко як тотального де-авторизатора, деантропологізатора та, відповідно, дебіографізатора філософії, сприяють окремі його друзі та близькі, які посилаються на те, що в особистих розмовах він нібито категорично відмовлявся розповідати про своє життя [15, с. 13–14]. Однак в цих спостереженнях, як нам здається, є лише доля правди. Справді, і в приватних розмовах, і в своїх публікаціях філософ неодноразово наголошував, що роль автора та його індивідуально-біографічних рис мають бути переосмислені з урахуванням такого фундаментального параметру, як надособові дискурсивні практики. Та надмірне захоплення цією новаторською і досі актуальною його ідеєю призводить до не менш перекрученого розуміння мислителя, ніж її ігнорування. Адже особисто М. Фуко регулярно виявлявся складнішим за будь-які матриці знання-влади, зокрема й ті, до формування яких активно долучився сам. Так, у бесіді с Д. Тромбадори, що мала місце наприкінці 1978 р., М. Фуко не просто показав, що визнає реальність феномену авторства, а й знайшов необхідним дати опис власної авторської стратегії. Назвавши себе експериментатором, який береться за написання кожного нового твору з метою змінитися та почати думати по-новому, філософ також звернув увагу свого співбесідника на те, що в цьому постійному оновленні є також певна повторюваність. Згідно самого М. Фуко, після книжки, в якій досліджувався певний предмет, він, як правило, брався за працю, в якій виявлявся та піддавався детальному аналізу метод, за допомогою якого здійснювалося попереднє дослідження, причому ця сама парна логіка відтворювалася і в його наступних працях [8, с. 213]. У цій же бесіді М. Фуко відкрито заявив, що кожна його книжка хоча б трохи відображує його безпосередній особистий досвід [8, с. 219]. Говорячи про чинники, що зумовили формування його специфічного типу мислення, він послався не тільки на великі філософські системи,

які вивчав в університеті (гегельянство та феноменологія), а й на приклад, що був поданий йому такими авторами, як Ж. Батай, Ф. Ніцше, М. Бланшо та П. Клоссовський, які не були філософами в інституційному смислі слова і замість побудови систем сконцентрували увагу на власному досвіді [8, с. 214]. Більше того, М. Фуко дав зрозуміти, що в тому випадку, якщо філософія буде визнана такою формою діяльності, що має повністю абстрагуватися від особистого досвіду того, хто філософує, він взагалі не вважатиме себе філософом [8, с. 214]. Він також наголосив, що займаючись історичними дослідженнями, він, замість того, щоб намагатися догодити професійним історикам, використовував певні історичні відомості з метою створити самого себе та залучити інших до спільного переживання того, чим вони є [8, с. 216]. Примітно, що говорячи про зв'язок своїх особистих пошуків з досвідом інших людей, зокрема — з такими багатолюдними (власне, вже значною мірою надіндивідуальними) практиками, як антипсихіатрія або рух ув'язнених у Франції, він зазначив, що розмови про його власну афіліацію з ними доречні лише до певної міри, тобто, черговий раз наголосив принципову самотність, незвідність себе навіть до тих рухів, одним з ініціаторів яких був [8, с. 219].

Думка Фуко, що в усіх його книжках так чи інакше залишалася частка його особистого досвіду, дає ще один, як нам здається, дуже цінний інсайт стосовно того, що він насправді мав на увазі, говорячи про «смерть автора». Завершуючи твір, в який вкладено принаймні крупичку себе, автор відчуває, що він стає іншим: той, ким він був, коли тільки брався за написання цього твору, справді помирає, особливо якщо він, як і належить справжньому авторові, писав його із повною самовіддачею. Та це дуже специфічна смерть, адже за нею цілком може прийти нове народження: завершивши один твір і тим самим символічно вбивши його та себе в ньому, автор «переходить до інших творчих та екзистенційних можливостей», тобто, до народження нового твору, а з ним і до свого нового життя як автора [5, с. 8–9]. Якщо слідувати цій інтерпретації, то автори «Археології знання», «Наглядати та карати» або, скажімо, відповідей на запитання Тромбадори (назвемо їх умовно «Фуко-1969», «Фуко-1975» та «Фуко-1978» — за роками видання відповідних текстів) насправді помирили, однак через ці та велику низку інших подібних смертей жив і продовжує жити не просто автор, а супер-автор, тобто Мішель Фуко як такий.

Таке розуміння «смерті автора», як нам здається, зовсім не виключає можливість вивчення його біографії. Навпаки, воно робить біографічне дослідження більш цікавим, а також дає усім біографам дуже цінну підказку — відмовитися від наївної впевненості,

що будь-який герой є абсолютно незмінною субстанцією, і, відповідно, від марних пошуків його «справжнього «я»», котре не може виявитися маскою [15, с. 15]. Замість цього біографам М. Фуко та багатьох інших мислителів треба «з усією можливою увагою слідувати тим лініям життя та письма філософа, в яких він сягав меж, границь, кінців, де він вичерпував останні можливості свого існування та мови, доходив до крайнощі, звідки вже неможна було рухатися далі, де він зупинявся та повертався назад, щоб спочатку пройти шлях до якогось іншого кінця, границі, або, навпаки, де він заступав небезпечну грань, буквально на шкоду собі» [5, с. 9]. А ще розуміння того, що до «Фуко-1978» були ще «Фуко-1969», «Фуко-1975» і багато інших дуже різнопланових «авторів» і «співавторів», дає змогу біографові уникнути такої поширеної помилки як погляд на героя винятково крізь призму однієї з його «інкарнацій». Так, скажімо, на «до-критичного» І. Канта нерідко дивляться лише крізь призму «критичного», а на «пізнього Шеллінга» — з оглядкою на раннього. Щось подібне відбувається і з М. Фуко: образ «філософа-борця», що склався в 1970-ті рр., нерідко затьмарює те, яким він був тоді, коли ще не брав активної участі у соціально-політичних баталіях. Однак, біограф, який знає, що його герой хотів жити, постійно вмираючи та народжуючись знову, прагне не загубити за більш пізнім більш раннє або за більш відомим — менш знане і тому старанно вивчає зміни в інтелектуальному пейзажі, на тлі якого місце одного проекту заступав інший [15, с. 16–17], а також намагається уникнути спокуси скористатися фізичною смертю героя лише для того, щоб нарешті приписати йому якусь однозначну і, відповідно, однобоку ідентичність [4, с. 330].

Зважаючи на цілі нашого дослідження, дуже показовою є метаморфоза, що трапилася з М. Фуко в останні роки життя і була пов'язана головним чином із написанням трьохтомної «Історії сексуальності». Якщо перший том, що з'явився ще 1976 р., був присвячений волі до знання, то другий і третій томи, що вийшли у світ в рік смерті філософа (1984), були сфокусовані на таких життєво-екзистенційних питаннях, як використання задоволень і турбота за себе відповідно. Якщо в «Словах і речах» М. Фуко піднімав на «філософічний сміх» всіх, хто зводить знання до істин людини та не погоджується на формалізацію без антропологізації [13, с. 363], то, скажімо, автор «Використання задоволень» із великою увагою дивиться на добродійного героя античності, найцінніше знання якого розкривається у вмінні володарювати над самим собою і, насамперед, над своїми плотськими потягами [10, с. 33]. Подібні люди не викликають у автора «Використання задоволень» жодного «філософічного сміху», адже, як він особливо наголошує, мудрість тако-

го типу стала в очах греків одним із символів філософського тріумфу Сократа: саме таким героєм сексуальної витриманості його шанує Платон у «Бенкеті» [10, с. 33], а Ксенофонт, бажаючи показати у першій книжці своїх «Спогадів про Сократа», що саме у житті та вченні цього афінянина стало зразком для його учнів, описує Сократові поради стосовно харчування, пиття та любовних насолод [10, с. 81]. Ще одним виразним прикладом того, що у пізнього М. Фуко мав місце рішучий зсув інтересів від знання до життя, може служити, скажімо, і той факт, що першу лекцію у курсі з герменевтики нелюбого структуралізму суб'єкта, що був прочитаний 1982 р., філософ розпочав із ключової для всього курсу заяви, що філософський тип мислення, який був властивий Сократу і полягав в об'єднанні суб'єкта та істини в концепції «турботи за самого себе», є не тільки умовою доступу до філософського життя у повному і точному значенні цього слова, а й основою раціональної поведінки для будь-якого життя, яке намагається відповідати вимогам духовної раціональності [8, с. 284].

Про те, що сам М. Фуко, попри всю анти-суб'єктність, яку він довго відстоював у теорії, невловимість, яку він постійно практикував у житті, попри всю його тривалу боротьбу за проблематизацію поняття «автор», принаймні наприкінці життя побачив у біографічній справі певний сенс, свідчить, скажімо, той факт, що 1978 р. саме за його ініціативою у видавництві «Галлімар» було засновано книжкову серію «Порівняльні життєписи». Правда, ця серія була присвячена різного роду «темним особистостям», чие існування носило майже умовний характер і авторства значних творів точно не передбачало [15, с. 305]. Однак, і у його власному випадку повноцінна біографія виявилася цілком можливою, тоді як «смерть автора» — досить умовною. М. Фуко не тільки показав, що такі поняття, як «автор» і «твір» є функціями, у створенні яких бере активну участь така знеособлена інстанція, як дискурс, а й сам із великим успіхом виконував ці функції — випускаючи книжки під власним ім'ям та реагуючи на їх неправильне або правильне прочитання [15, с. 13] і тим самим визнаючи своє авторство та створюючи нові факти, що стосувалися не тільки його індивідуальної біографії, а й самих думок, що висловлювалися в цих книжках [15, с. 18]. Він також поставав проти одних авторів і солідаризувався з іншими, причому ставився до них саме як автор до авторів. Так, 1977 р. М. Фуко різко негативно прореагував на вихід книжки Ж. Бадріяра, що мала назву «Забути Фуко» та ще й відверто принизив її автора, заявивши, що не може пригадати його імені [15, с. 303].

Отже, якщо користуватися традиційним фукіанським словником, можна сказати, що автор, якого цікавили переважною мірою

слова та речі, помер, але на його місці народився інший автор, в центрі уваги якого опинилися люди та вчинки. Однак, якщо виконати вимогу автора «Слів і речей» завжди доповнювати міфологізацію демістифікацією, то можна обійтися й без такої міфопоетичної символіки, адже те саме можна сказати і звичайною біографічною мовою: впродовж життя погляди М. Фуко, як і багатьох інших людей і філософів, мали цілком природну властивість у чомусь радикально змінюватися, а в чомусь зберігати континуальність. Своему ліцейському вчителю філософії М. Фуко запам'ятався як юнак, який, подібно Декарту, тяжів до вивчення та створення глобальних систем, грандіозних інтелектуальних конструкцій, і, на відміну від Паскаля, не вважав філософію частиною свого внутрішнього життєво-важливого пошуку [15, с. 27]. Однак, із наближенням смерті цей «природжений» філософ Нового часу перейнявся духом античної мудрості, для якої філософія була насамперед способом життя [15, с. 362], і почав зачитуватися книжками такого античного предтечі Паскаля, як Сенека [15, с. 368]. Так, це досить радикальна метаморфоза, та означає вона зовсім не смерть того, з ким трапилася, а урізноманітнення та увиразнення його життя. На нашу думку, саме через цю та багато інших не менш виразних метаморфоз реалізувалася мрія М. Фуко (висловлена ним в одній із приватних бесід наприкінці життя), щоб життя індивіда отримало право розглядатися як мистецтво [15, с. 368]. Не випадково, що під назвою «Життя як твір мистецтва» 1986 р. було опубліковане одне з інтерв'ю з Ж. Дельозом, присвячене спадщині Фуко [3]. До речі, відомий вислів про те, що, можливо, коли-небудь ХХ ст. буде визнане Дельозовим, зроблений М. Фуко ще 1970 р., свідчить, що вже тоді він припускав не тільки життя, а й безсмертя (символічне, але таки саме безсмертя) такого автора, як Жиль Дельоз [15, с. 284].

Грандіозний резонанс, який мала творча діяльність самого автора цього компліменту (зовсім не абстрактного «автора як функції», а саме Мішеля Фуко), знайшов відображення і в тому, що в 1986 р. група його колег створила спеціальний Центр його імені, головним завданням якого стало дослідження усієї спадщини філософа [4, с. 331]. Цей та багато інших доказів того, що справжній автор відроджується навіть після фізичної смерті, дали право Ерібону заявити, що особисті риси його героя виявилася настільки виразними, що, на відміну від обличчя накресленого на прибережному піску, вже ніколи не зітруться з історичної пам'яті людства [15, с. 21]. На думку ще одного дослідника, «основний парадокс, що кидається в очі при вивченні творчості і діяльності Фуко, такий: щоб суспільна практика стала гуманнішою, треба повністю вигнати гуманізм із теорії» [2, с. 531]. Як нам здається, те саме мож-

на сказати і про біографічні складові спадщини філософа: численні теоретичні заяви та практичні дії, які він робив з метою усунути можливість біографічного погляду на себе, насправді мали протилежний ефект: інтерес до його особистості не вщухає вже не одне десятиліття. Щодо цього його доля дуже схожа на Гайдегерову або, скажімо, Спінозову. І Фуко, і Гайдегер, і Спіноза — яскраві приклади принципової парадоксальності біографії філософа: він із усіх сил намагається вийти за межі власної суб'єктивності, завдяки чому врешті-решт отримує рідкий привілей — повертає увагу до того, якою вона була — його власна суб'єктивність.

1. *Барт, Р.* Смерть автора [Текст] / Р. Барт // Барт Р. Избранные работы : Семиотика : Поэтика : пер. с фр. / сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова. – М. : Прогресс, 1989. – С. 384–391.
2. *Визгин, В. П.* На пути к другому : от школы подозрения к философии доверия [Текст] / В. П. Визгин. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 800 с.
3. *Делез, Ж.* Жизнь как произведение искусства [Текст] / Ж. Делез // Делез Ж. Переговоры. 1972–1990 / пер. с франц. В. Ю. Быстрова. – СПб. : Наука, 2004. – С. 125–134.
4. *Табачникова, С. В.* Комментарий [Текст] / С. В. Табачникова // Фуко М. Воля к истине : по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет : пер. с франц. – М. : Касталь, 1996. – С. 327–395.
5. *Фокин, С. Л.* О пользе и вреде «опыта» [Текст] / С. Л. Фокин // Эрибон Д. Мишель Фуко / пер. с франц. Е. Э. Бабаевой ; науч. ред. и предисл. С. Л. Фокина. – М. : Молодая гвардия, 2008. – С. 6–12.
6. *Фуко, М.* Археология знания [Текст] / М. Фуко ; пер. с франц. В. Шовкун. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. – 326 с.
7. *Фуко, М.* Воля к истине [Текст] : по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет / М. Фуко ; сост. пер. с франц., коммент. и послесл. С. Табачниковой ; общая ред. А. Пузыря. – М. : Касталь, 1996. – 448 с.
8. *Фуко, М.* Герменевтика субъекта [Текст] : курс лекций в Коллеж де Франс : выдержки / М. Фуко ; пер. с англ., нем., франц. ; сост., общ. ред и предисл. В. В. Винокурова, А. Ф. Филиппова // Социологос. – 1991. – № 1. – С. 284–311.
9. *Фуко, М.* Интеллектуалы и власть [Текст] : избранные политические статьи, выступления и интервью / М. Фуко ; пер. с франц. И. Окуневой ; под общ. ред. Б. М. Скуратова. – М. : Праксис, 2005. – Ч. 2. – 320 с.
10. *Фуко, М.* Использование удовольствий. История сексуальности [Текст] / М. Фуко ; пер. с франц. В. Каплуна. – СПб. : Академический проект, 1994. – Т. 2. – 432 с.
11. *Фуко, М.* Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы [Текст] / М. Фуко ; пер. с франц. В. Наумова ; под ред. И. Борисовой. – М. : «Ad Marginem», 1999. – 478 с.

12. Фуко, М. Порядок дискурса [Текст] : инаугурационная лекция в Коллеж де Франс, прочитанная 2 декабря 1970 года / М. Фуко // Фуко М. Воля к истине : по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет : пер. с франц. – М. : Касталь, 1996. – С. 47–96.
13. Фуко, М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук [Текст] / М. Фуко ; пер. с фр. В. П. Визгина, Н. С. Автономовой. – СПб. : А-сэд, 1994. – 496 с.
14. Фуко, М. Что такое автор? [Текст] : выступление на заседании Французского философского общества 22 февраля 1969 года в Колледж де Франс / М. Фуко // Фуко М. Воля к истине : по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет : пер. с франц. – М. : Касталь, 1996. – С. 7–46.
15. Эрибон, Д. Мишель Фуко [Текст] / Д. Эрибон ; пер. с фр. Е. Э. Бабаевой ; науч. ред. и предисл. С. Л. Фокина. – М. : Молодая гвардия, 2008. – 378 с.
16. Collins, D. Sartre as biographer [Text] / D. Collins. – Cambridge, Massachusetts ; London, England : Harvard University Press, 1980. – 220 p.
17. Hannay, A. Kierkegaard [Text] : a biography / A. Hannay. – Cambridge ; New York : Cambridge University Press, 2001. – 496 p.
18. Wicks, R. Modern French Philosophy [Text] : From Existentialism to Postmodernism / R. Wicks . – Oxford : Oneworld, 2003. – 342 p.

Менжулін В. І. Біографія філософа після «смерті автора»: випадок Фуко.

Ключові слова: Мішель Фуко, Ролан Барт, біографістика, історія філософії, «смерть автора».

Майже всі основні виразники структуралістських чи близьких до структуралізму умонастроїв тим чи іншим чином проводили лінію на десуб'єктивізацію знання та мислення. Автор показує, що ця тенденція являла собою не стільки дискредитацію біографістики в якості повноцінного елементу історико-філософського пізнання, скільки випробування, яке вилікувало біографічний підхід в історії філософії від низки давніх істотних вад і таким чином зробило його лише ефективним. В цьому контексті особливу увагу зосереджено на загрозах, які несла біографістиці теза про «смерть автора» Ролана Барта. Одним з найрішучіших прихильників цієї тези прийнято вважати такого впливового французького мислителя ХХ ст., як Мішель Фуко. Враховуючи величезне значення, яке мають погляди Фуко для сучасної гуманітаристики, автор статті піддає спеціальному аналізу окремі вузлові аспекти його постаті та спадщини. На підставі цілої низки праць, що належать до різних періодів творчості Фуко, доводиться, що філософ мав на увазі не зникнення фігури автора як такої, а лише констатував символічну смерть, що трапляється з автором кожного конкретного твору після його закінчення. Натомість написання нового

твору символізує відродження цього автора у новому амплуа. Отже, теза про смерть автора застерігає біографа від спрощеного витлумачення образу свого героя, а не усуває біографічний аспект з історико-філософського дослідження. Більш того, як показується у статті, особиста доля Мішеля Фуко може служити одним з найвиразніших прикладів властивої біографіям по-справжньому видатних філософів парадоксальну взаємозалежність між ступенем їх особистого прагнення до виходу за межі власної суб'єктивності та ступенем об'єктивного інтересу соціуму до неї.

Menzhulin Vadim A biography of the philosopher after «the death of the author»: The case of Foucault.

Keywords: Foucault, Barthes, biographistics, biography of philosopher, death of the author.

Tendency to depersonalize knowledge and thinking was a feature of the majority of representatives or sympathizers of structuralism. The author shows that this trend did not actually discredit biographic investigations as a full-fledged element of history of philosophy, but rather cured biographical approach of some old and essential defects, thereby making it more effective. In this context, threats to biographic research posed by the «death of the author» thesis proposed by Roland Barthes receive special attention. It is generally believed that one of the most determined conceptual supporters of Barthes' on the topic was such an influential French thinker of the 20th century as Michel Foucault. Considering huge importance of Foucault's views for contemporary humanities, the author analyses some focal aspects of his personality and heritage. Analyzing a number of works, written by Foucault at various stages in his life, the author shows that this philosopher did not suggest a total disappearance of the author's figure. Foucault just established the fact that any author experiences a symbolic death once he or she has finished writing some text. However, the writing of a new text symbolizes his or her rebirth in a new role. It is made evident that, in fact, the «death of the author» thesis does not eliminate biographic aspect from history of philosophy, but rather warns a biographer against a widespread error of reductive, one-sided interpretation of a biography's hero. The author shows that Foucault himself made numerous theoretical assertions and took practical steps in order to make a biographic look at him impossible. Still, interest to his personality has not been fading for decades. In this aspect his path is one of the striking examples of the fundamental paradox immanent to biographies of many true philosophers: they try to transcend the limits of their own subjectivity as much as they can, thereby obtaining a rare privilege which is interest to their own subjectivity from others.

Менжулин В. И. Биография философа после «смерти автора»: случай Фуко.

Ключевые слова: Мишель Фуко, Ролан Барт, биографистика, история философии, «смерть автора».

Практически все основные выразители структуралистских или близких к структурализму умонастроений тем или иным образом проводили линию на десубъективизацию знания и мышления. Автор статьи показывает, что эта тенденция представляла собой не столько дискредитацию биографистики в качестве полноценного элемента историко-философского познания, сколько испытание, которое излечило биографический подход в истории философии от некоторых давних существенных изъянов и таким образом сделало его лишь более эффективным. В этом контексте особенное внимание уделено угрозам, которые нес биографистике тезис о «смерти автора» Ролана Барта. Одним из наиболее решительных сторонников этого тезиса принято считать такого влиятельного французского мыслителя XX ст., как Мишель Фуко. Учитывая огромное значения, которое имеют взгляды Фуко для современной гуманитаристики, автор статьи специально анализирует некоторые узловые аспекты его личности и наследия. На основе целого ряда работ, относящихся к разным периодам творчества Фуко, показывается, что философ имел в виду не исчезновение фигуры автора как таковой, а лишь констатировал символическую смерть, наступающую автора каждого конкретного произведения после его завершения. Вместе с тем, написание нового произведения символизирует возрождение автора в новом амплуа. Таким образом, тезис о «смерти автора» предостерегает биографа от упрощенного истолкования образа своего героя, а не устраняет биографический аспект из историко-философского исследования. Более того, как показывается в статье, личная судьба Мишеля Фуко может служить одним из наиболее выразительных примеров свойственной биографиям по-настоящему выдающихся философов парадоксальной взаимозависимости между степенью их личного стремления выйти за рамки собственной субъективности и степенью объективного интереса к ней со стороны социума.